

ERIK ANNERS:

Bryter Gorbatsjov med marxismen?

Är Gorbatsjovs reformlagstiftning förenlig med grundläggande marxistisk doktrin?

Ordet *socialism* har numera i Sovjet inte en klart fixerad ideologisk innebörd, konstaterar Erik Anners. "Mera *socialism*" betyder inte mera statlig äganderätt, mer byråkrati, mer planhushållning etc utan ett bättre samhälle i allmänhet med högre utvecklad kultur och mera ekonomisk och social välfärd.

Författaren har granskat den nya lagstiftningen om kooperativ. Det är fråga om reformer som utnyttjar människornas vinstintresse för att effektivisera småföretagsamheten.

Erik Anners är professor emeritus i rättshistoria. Han har varit riksdagsman och redaktör i Svensk Tidskrift.

I Väst har man ännu inte på ett mer djupgående sätt diskuterat innebörden av Gorbatsjovs reformlagstiftning. Hittills har man gjort allmänna utvärderingar och spekulerat över de nya lagarnas framtida verkningar i politiken.

Snart lär det väl komma specialundersökningar där forskarna på västsidan analyserar lagmaterialet med juridisk metod och sätter in det i dess ryska rättshistoriasammanhang.

Men det kan redan nu löna sig att reflektera över lagstiftningens ideologiska problematik och särskilt över dess förenlighet med grundläggande marxistisk doktrin.

Gorbatsjov själv och hans talesmän försäkrar ju att lagarna står i bästa överensstämmelse med socialistisk ideologi och att avsikten är att inom ramen för en socialistisk samhällskonstruktion göra hela samhällsekonomin effektivare. Det sägs rentav att reformerna skall leda till mer socialism.

En rysk ekonom, Dmitrij Tulajev, har sålunda publicerat en artikel i den svenska tidskriften Affärsvärlden (nr 46, 11/11 1987) där han under rubriken "Pestrojka har inget med kapitalism att göra", försöker skyla över reformernas verkliga karaktär. Han avslutar artikeln så här: "Naturligtvis är den sovjetiska reformens revolutionära innehåll betydligt bredare än som här har skisserats, *men dess innebörd är mer socialism.*"

Det är inte lätt att förstå hur reformer i ett socialistiskt samhälle, som säges leda till mer socialism, kan betecknas som revolutionära till sitt innehåll. Men uttalandet är begripligt om man gör klart för sig att ordet *socialism* i Ryssland numera inte har en klart fixerad ideologisk inne-

börd. "Mera socialism" betyder inte mera statlig äganderätt, mer byråkrati, mer planhushållning osv utan ett bättre samhälle i allmänhet med högre utvecklad kultur och mera ekonomisk och social välfärd. Den ryska socialismen är numera pragmatisk, dvs man känner sig inte bunden till marxistisk doktrin. Med bevarande av kommunistisk terminologi försöker man finna praktiska lösningar av samhällsproblemen och framförallt att uppnå högre effektivitet i ekonomin. Anser man kapitalistiska metoder användbara så för man — med varsamhet — in dem i samhällets rättsliga konstruktion.

De nya kooperativen

Detta gäller t ex lagarna om de nya kooperativen, som kan komma till stånd genom att minst tre personer anmäler hos en myndighet att de som kollektiv vill arbeta inom myndighetens verksamhetsområde. Det kan gälla en mängd arbetsuppgifter, bl a tillverkning av enklare konsumtionsvaror, byggnads- och reparationsverksamhet eller annan allmän service liksom "allmän bespisning". Reglerna härom är i stort sett likadana som de för s k individuell arbetsverksamhet", som numera också är tillåten i stor omfattning. Den kan avse såväl enskilda personer som hela familjer.

Kooperativen är ur ideologisk synpunkt intressanta. De får nämligen — till skillnad från de "individuellt arbetande" — anställa arbetskraft.

Om de senare sägs nämligen i lagens I,1 att "otillåtna former av individuell arbetsverksamhet är verksamhet som innebär anställande av arbetskraft, verksamhet i syfte att förtjäna arbetsfria inkom-

ter eller verksamhet som skadar andra samhälleliga intressen.

Så långt är Tulajevs framställning riktig. Men vad han sagt om att anställning av arbetskraft inte är tillåten för individuellt arbetande gäller *inte* kooperativen. Ty där heter det i lagen om anskaffning och bearbetning av återanvändbart material V,18: "Alla arbeten i kooperativet utförs av dess medlemmar. *Anställande av specialister och andra arbetare enligt arbetsavtal* är tillåtet om det bland kooperativets medlemmar inte finns erforderliga specialister eller om planerade och avtalade arbeten inte kan slutföras i tid av kooperativets egna krafter" (kurs här). Denna lag publicerades i oktober 1986.

Detta strider direkt mot den marxistiska mervärdesläran.

Härefter har man bestämt sig för att gå vidare. I den senare — februari 1987 — publicerade lagen om kooperativ inom verksamhetsområdet "allmänna serviceinrättningar" sägs generellt i V,19:

"Alla arbeten i kooperativet utförs av dess medlemmar eller *av arbetare som antagits för arbete inom kooperativet enligt arbetsavtal* (kurs här). För den senare kategorin är arbetslagstiftningen tillämplig."

I fortsättningen heter det i V,20 bl a "Kooperativet sörjer för att löner utbetalas i tid, minst en gång i månaden, till medlemmar och *personer som arbetar inom kollektivet enligt arbetsavtal*" (kurs här).

Om fördelningen av vinsten av kooperativets verksamhet sägs i V,22:

"Betaling för arbete, utfört av kooperativmedlemmar och arbetare som arbetar inom kollektivet enligt arbetsavtal, sker ur tillgångar som återstår för detta syfte sedan kooperativets inkomster fördelats enligt fastställda föreskrifter. Dessa tillgångar används först för betaling av arbete utfört enligt arbetsvillkor. *Återstående summa fördelas mellan kooperativets medlemmar* i överensstämmelse med av allmänt sammanträde fastställda löner och ackordslöner. (kurs här)

Belöning av kollektivmedlemmar och arbetare som arbetar inom kollektivet enligt arbetsavtal sker i former och på villkor som fastställts av kollektivet."

Inom statliga företag som sysslar med reparationsverksamhet får nu bildas kooperativ.

Det finns alltså två klart avskilda kategorier arbetande inom kooperativet. Den ena, medlemmarna, disponerar över kollektivets egendom liksom över förhyrd eller lånad statlig egendom (VII,33 "Revisor kontrollerar att kooperativ och statlig egendom förvaltas väl). Det bestämmer sina inkomster av kollektivets tillgångar genom inbördes avtal om principerna för medlemslön. Den andra kategorin är anställda arbetare, som får lön enligt avtal. *Men medlemmarna delar därtill kooperativets vinst* (det heter "återstående summa") sinsemellan enligt vars och ens arbetsinsats fastställd genom storleken av vars och ens lön och ackordslön. Samma vinstdelningsprincip gäller för alla typer av kooperativ.

Detta strider ju direkt mot den marxistiska mervärdesläran. De som anställts i

kooperativet enligt arbetsavtal är onekligen i marxistisk mening utsugna.

Ett steg i kapitalistisk riktning

Med dessa regler har man i Ryssland tagit ett avgörande steg i kapitalistisk riktning beträffande de rättsliga formerna för småföretagandet. Innebär detta också ett steg i riktning mot en marknadshushållning med fri prisbildning? Svaret är ja — beträffande vissa kooperativ! För kooperativen som sysslar med "allmän service" sägs i III,13: "Priserna på de tjänster som produceras bestäms av kooperativet".

Beträffande "kooperativ som bedriver produktionsverksamhet som innebär produktion och försäljning av produkter för allmän bespisning" alltså restauranter, konditorier, kaféer etc, heter det i III,14: "Priser på producerade bespisningsprodukter fastställs av kooperativet på grundval av egna kalkyler (kurs här). Däremot är man — naturligt nog — mera återhållsam beträffande kooperativ som ägnar sig åt att producera konsumtionsvaror i allmänhet. Där måste priserna bestämmas i samråd med "nätet av statliga och kooperativa detaljhandelsföretag samt med det företag vid vilket kooperativet har skapats". Med den generella tillämpningen på hela konsumtionsvaruområdet som lagen har skulle genombrottet i riktning mot en marknadshushållning förmodligen bli alltför svårt att smälta. De statliga företagen kunde bli illa medfarna i en alltför omfattande konkurrens.

Det är alltså fråga om principiellt vittgående reformer avsedda att utnyttja människornas vinstintressen för att ef-

fektivisera småföretagsamheten när det gäller service och produktion av konsumtionsvaror.

Men allt har inte kunnat göras på en gång! Kooperativens verksamhet är än så länge starkt begränsad av regler om att medlemmarna i princip (liksom de individuellt arbetande) bara får vara verksamma inom kooperativ om de inte är sysselsatta inom den samhälleliga produktionen. Som exempel på sådana kategorier anges: pensionärer, hemmafruar, studenter, skolungdom.

Men de senare lagarna om olika slag av kooperativ säger alla "i allmänhet" antas i kooperativ personer som inte är sysselsatta inom den samhälleliga produktionen. Orden i allmänhet anger ett tolkningsutrymme.

Detta har redan börjat utnyttjas. Inom statliga företag, som sysslar med reparationsverksamhet t ex av byggnader, bilar, TV osv får det nu bildas kooperativ, där medlemmarna, tidigare alltså statligt anställda, får arbeta på heltid.

En annan utvecklingslinje är tänkbar beträffande innebörden av ett medlemskap i ett kooperativ. Ett sådant kan så småningom få relativt stora tillgångar genom att vinsterna reinvesteras. Hur skall man då göra när en medlem dör. Än så länge finns det inga regler om arvsrätt till ett kooperativs förmögenhet. Men problemet blir förr eller senare aktuellt.

Skulle man lösa det så att en medlems arvingar får rätt till en icke utbetald andel i vinst ligger det nära till hands att uppfatta denna som en delägarandel. Sedan är det inte långt kvar till att ge regler om hur sådana andelar kan säljas och köpas. I juridiken gäller som på andra områden att har man sagt A får man också säga B. De som har engagerat sig i den kooperativa verksamheten har naturligtvis ett starkt intresse av att stärka sin rättsliga position. Blir kooperativen många och framgångsrika kommer institutionens rent praktiska funktioner att bli viktiga och regimen får ett tryck på sig att gå vidare.

Än så länge är kooperativen inte så många. Den 1 oktober 1987 skulle 8 000 kooperativ med tillsammans 80 000 arbetare ha bildats. I Moskva hade det bildats 657 kooperativ, 183 för produktion av konsumtionsvaror, 138 för husreparationer, 41 för bil- och TV-reparationer och 83 inom restaurantbranschen. Förmodligen gör oppositionella element inom byråkratin motstånd mot reformidén genom att fördröja tillkomsten av kooperativ. Det finns nämligen en bekymmersam faktor att räkna med. Tänk om kooperativen med deras kapitalistiska grundkonstruktion och möjligheter till fri prisbildning blir *för* effektiva? Sådant kan leda till avundsjuka och ovilja hos de vanliga lönearbetarna och svårigheter för de statliga företagen.